

רוצי'ם שינוי?

האם שינוי חברתי ותודעתי גלובלי דורש תהליך שינוי בכל אחד מבני האדם? יש הטוענים שדי בכמות מסוימת של אנשים המהווה "מסה קריטית", על מנת ליצור קפיצות תודעתיות שישנו את העולם כולו. ד"ר שולמית גובקין, שחוקרת את הנושא, מספרת על הקשר בין מודעות אישית לשינוי חברתי ועל התנועה ליצירת מודעות פלנטרית

מיה רוז

מתרחשים שינויים תודעתיים והתנהגותיים בחברה האנושית. אחד הראשונים שחיברו בין התחומים היה ליאל ווטסון (Watson), כיולוג והוגה בתחום המודעות. ווטסון טען שבשנת 1958 אירעה נקודת מפנה בקצב התפשטות רעיון שטיפת הבטנות בקרב הקופים. בתחילה הוא הופץ באיטיות הדרגתית, עד שיום אחד כמעט כל הקופים באי ואף באיים סמוכים אימצו את המנהג. ווטסון ייחס את השינוי הפתאומי לקפיצה תודעתית. התיאוריה שניסח, "תופעת הקוף המאה", מצביעה על קפיצה תודעתית המתרחשת כאשר מספר מסוים של יצורים תבוניים - מאה, למשל - מאמץ השקפה או רעיון מסוים. אז נוצרת "מסה קריטית", אשר הופכת את הרעיון מנחלתם של מספר מוגבל של פרטים לרעיון הנמצא בתודעת הרוב.

זיכרון קולקטיבי

התגלית של ווטסון עוררה הדים רבים. אם התיאוריה נכונה, הרי ששינוי גלובלי אינו מחייב שכל אדם יעבור את תהליך השינוי באופן אישי; די בכך שמספר מסוים של אנשים יחווה ויפיג אותו על מנת שההשקפה תופץ בקרב רוב בני האדם ותנחה את ערכי החברה כולה. ההתלהבות מהתיאוריה לוותה בלא מעט ביקורת. נטען כי הנתונים שעליהם מסתמך ווטסון אינם מופיעים במחקר המקורי, וכי אין עדות לשינוי הפתאומי שהוא מתאר. כמו כן, ייתכן שהמנהג נלמד באיים אחרים באקראי כפי שקרה בקושימה, או שהועבר על ידי קופים ששחו בין האיים. למרות הביקורת המדעית שהפריכה את התיאוריה, האמונה ב"תופעת הקוף המאה" זכתה לפופולריות רבה, בעיקר בקרב המחפשים אחר שינוי תודעתי גלובלי. הרעיון הוסיף והתפתח כאשר הכיולוג האנגלי ההוליסטי רופרט שלדרייק ניסח

"כל תנועה חברתית התחילה מקומץ אנשים מחויבים למטרה" - מרטין לותר קינג

ע ולמס הקולינרי של הקופים באי היפני קושימה השתנה לבלי הכר יום אחד בשנת 1952, כאשר צוות חוקרים הכיר להם לראשונה ירק מופלא: בטטה. הצוות פיזר בטטות על חופי הוהובים של האי והמתין בצפייה דרוכה. נראה היה שהקופים המקומיים אהבו את הירק הכתום, אולם פחות אהבו את החול שנרבק לקליפתו. אחת הקופות הצעירות פתרה את הבעיה על ידי שטיפת הבטנות בפלג סמוך. היא לימדה זאת את אמה ואת חבריה, שלימדו גם הם קופים אחרים. עד שנת 1958 למדו כל הקופים הצעירים לשטוף את הבטטות, ובשנים הבאות אימצו עוד ועוד קופים את הטריק החדש. יש הטוענים שניתן לראות קשר בין האופן שבו התרחשו השינויים ברפואי ההתנהגות של הקופים לבין האופן שבו

לדעתה, ניתן לראות את המודעות והשינוי החברתי העולים בעקבות הגל השני של התנועות הפמיניסטיות, התנועה לאהבה חופשית, המהפכה האלקטרונית והיכולות הטכנולוגיות של הדור הצעיר ככיוונים לקפיצות תודעתיות שנוצרו בעקבות התפתחות של מסה קריטית. לדבריה, את העובדה שילדים יודעים היום לתפעל מחשב בגיל צעיר מאוד ניתן לחלות בתבנית תודעתית חדשה שהדור החדש נולד לתוכה.

בבסיס השקפתה של גובקין עומדת גישה המכירה בקשר מהותי הקיים בין בני האדם, בעלי החיים, הסביבה הפיזית והיקום כולו, ובאחריות הכרוכה בו, אשר אותה היא מכנה "מודעות פלנטרית". גובקין: "מודעות פלנטרית היא הוליסטית-מערכתית, וביסודה עיקרון הגורס כי הכל קשור בכל וכולנו כמהים להתעלות על אשליית הפירוד. בשונה מהתפישה המדעית הקלאסית, המפצלת את החיים למרכיבים שונים, גישה זו מסתכלת על השלם, על תהליכים ועל קשרים, ומאמצת תובנות מתחומים רבים כגון המדע החדש, הקר המוח, הפיזיקה הקוונטית, הרפואה ההוליסטית, ביולוגיה חדשה, אקולוגיה עמוקה, קוסמולוגיות עתיקות יומין ותורת ההולוגרמות. ברמה החברתית, מודעות פלנטרית היא המודעות לאחדות בתוך השוני (unity within diversity) בין בני האדם וכל היצורים החיים, על האתגר והאחריות הכרוכים בה."

במסגרת דוקטורט בסוציולוגיה באוניברסיטת ברקלי חקרה גובקין את צמיחתה של תנועה למודעות פלנטרית באזור מפרץ סן פרנסיסקו במחצית השנייה של המאה העשרים. עם חזרתה לישראל היא החלה לפעול להעצמת המודעות הפלנטרית בבניית מודלים תיאורטיים ומעשיים לחברה בת קיימא. כיום היא מצצה במכללות אקדמיות בגליל על שינוי בחברות פוסט מודרניות, מגדר,

ב-1981 תיאוריה שאותה כינה "סיבתיות יוצרת" (Formative Causation), אשר עוסקת בדרך שבה נוצרים דפוסיים ואופני ארגון מסוימים של צורות חיים. שלדרייק טען שכל המערכות הטבעיות מארגנות את עצמן באופן ספונטני ועצמאי (בשונה ממכונות, המורכבות באופן מלאכותי על ידי בני אדם), בשל "השדה המארגן" שלהן - שדה המייצר צורה וזוכר את המטען הגנטי שלה. הצורות של חברות ורעיונות, כמו גם קריסטלים ומולקולות, מתפתחות בהתאם לשדות המארגנים שפותחו לפני כן. הרעיון הוא שכל יצור שואב מתוך הזיכרון הקולקטיבי של מינו ותורם להתפתחותו של אותו מין. תורשה, לדעת שלדרייק, אינה מוסברת על ידי גנים, אלא על ידי אותו שדה מארגן הקיים מעבר למרחב ולזמן.

גישה זו מאפשרת הבנה חדשה של התפתחות התנהגויות, תרבויות, רעיונות ומבנים חברתיים. היא מתבססת על זיכרון אנושי קולקטיבי שכולנו שואבים ממנו, בדומה לרעיון הלא מודע הקולקטיבי של קרל יונג. משתמע ממנה שיש בטבע עיקרון יוצר מתמיד הרוחף קדימה ונוטה לשבור דפוסיים ישנים ולמנוע מדברים לעצור במקומם. העבר אינו נעלם, אלא נוכח בהווה ומשפיע עליו. הסבר זה מאפשר לנו להבין כיצד דפוסי פעילות חדשים יכולים להתפשט מהר יותר מכפי שהיו מסוגלים לפי תיאוריות מכניסטיות ופסיכולוגיות קונורנציונליות. בניסוח פשוט, אם אנשים רבים מתחילים לעשות או לחשוב משהו, יהיה קל יותר לאחרים להתנהג כמוהם.

מודעות פלנטרית

ד"ר שולמית גובקין, 59, ראש פינה, חוקרת את רשת התנועות החברתיות לשינוי מודעות ולשינוי חברתי גלובלי.

צילום: אלון לויטר

ד"ר שולמית גובקין: "כיום
כבר קיימת, ברחבי העולם,
רשת ענפה ומתפתחת של
פעילים, מוסדות וארגונים
פלנטריים, המשרתים את
טובת הכלל בקשת
אינסופית של פעילויות
ועיסוקים. החיבור בין
רשתות אלה גדל מיום ליום,
הוא חינני והוא הבסיס
לעולם הבר קיימא"

חובנות אלה לטובת הכלל הוא תהליך עתיד מאמץ, שעשוי להשתרע על פני חיים שלמים. חלק מהמהאות הללו הצליחו, אך אפשר לומר שבדיעבד, לדעת רבים מהפעילים, עצם עמדתם הנחרצת נגד מוסדות וערכי החברה הדומיננטית העצימה את הקרע והקונפליקט ואף תרמה לעליית איריאולוגיות שמרניות."

כלומר, עדיין, כל קבוצה היתה לעצמה. "לא בהכרח. מה שנראה בתחילת שנות השישים והשבעים כתנועות נפרדות ללא קשר ביניהן התפתח עם השנים כגשטלט סוציולוגי הדומה לזרועות של תמנון - היבטים שונים של חפישה גלובלית חדשה. המשותף לכל התנועות האלה הוא חיפוש אחר שלמות, שיתוף, קהילה ויחסי אנוש; חיפוש אחר זהות, משמעות ותחושת התעצמות של יחד. הנרידה למורח ולחברות אינדיאניות מהווה חלק מאותו חיפוש. לקראת סוף המאה העשרים התמנון הזה התפתח כרשת ענפה של מודעות ופעילות פלנטרית. לכן, בפרספקטיבה היסטורית, המחאה של שנות השישים והשבעים עדיין ממשיכה ולובשת צורות ערכניות וברורות יותר."

האם כוונתך לתנועת העידן החדש?
"יש הברל משמעותי בין מודעות פלנטרית למודעות הניו אייג'. במפגש הרב תרבותי הראשון של אנשי המערב עם תורות גוף-נפש הוליסטיות עתיקות מהמזרח, אין פלא שחלו אי הבנות ובלבול. לרברי דאג בויד, ראש המכון ללימודים בין תרבותיים (CCSP), תושבי המזרח והאינדיאנים תמיד דאגו לחובות ולאחריות יותר מאשר לחופש ולזכויות. הם אינם חולקים את המושג המערבי של 'עצמי' כזהות מבודדת, אינדיבידואלית.

"אנשים במערב נוטים לדחות את תחושת האחריות האישית והחברתית ומנסים מחדש, ובצורה הנוחה להם, משמעותיות למושגים רוחניים והוליסטיים. על כן רבים כתנועת הניו אייג' נותנים משמעות שונה למודעות ולהתפתחות אישית. מודעות פלנטרית הוליסטית רואה את ה'עצמי' או 'האני העליון' כקולקטיבי ומכוון לטובת הכלל, ואילו הניו אייג' רואה אותו בתחום של היחיד ומכוון לטובת האגו.

"נראה שרבים עוברים בעיקר על הגוף והאישיות שלהם, בצפייה להישג, כבוד, הכרה או רווח אישי. כך הגישה הניו אייג'ית מיישמת את מאפייני החברה הקפיטליסטית - מסחר,

אקו-פמיניזם, רב תרבותיות ולימודי שלום, ומנחה קבוצות הידברות בין יהודים לערבים.

האם לרעתך אפשר לדאות בגלובליזציה ביטוי להתגברות מודעות פלנטרית?

"כמה שמכונה 'גלובליזציה' - בפירוש לא. אמנם בעידן הפוסט מודרני אנו הופכים לציוויליזציה גלובלית בקצב מסחרר. הרבר מתבטא במישור הכלכלי, החברתי, התרבותי, התקשורתי והאקולוגי. אולם אחרות זו - 'פלנטזיציה' - אינה משתקפת בתפישות, בערכים ובמוסדות של התרבות הדומיננטית. להפך - הערכים הקולקטיביים בימינו עדיין מייחסים חשיבות מרכזית ועליונה ליחיד, ללאום ולדת, למין הגברי ולמין האנושי, על חשבון כלל הבריאה. הרבר מתבטא בייחוד בגישה הכלכלית השלטת של קפיטליזם רורסני המציב אותנו כצל סכנת שואה אקולוגית, אסון גרעיני, כימי או ביולוגי ופערים חברתיים הולכים וגדלים."

מול זה עומד אתגר החיים בעולם בר קיימא. אתגר זה, טוענת גובקין, אינו ניתן לפתרון על ידי יחידים או מדינות לאום הפועלות בכיורוד זו מזו, אלא רק על ידי שיתוף פעולה לטובת הכלל ברמה האישית, המקומית והבינלאומית גם יחד. "שיתוף פעולה גלובלי כזה מבוסס על הבנה רב תרבותית ומודעות פלנטרית, הנכנית דרך תקשורת אמפתית," היא מסבירה ומצטטת את מרטין לותר קינג: "משברים אנושיים נוצרים בשל אי היכולת של בני אדם להסחרר זה עם זה; יחידים, לאומים או גזעים אינם מסתדרים מפני שהם פחדים זה מזה; הם פחדים מפני שהם אינם מבינים זה את זה; והם אינם מבינים מפני שהם אינם מתקשרים זה עם זה."

ניו אייג' - אגוצנטרי

היו המון ניסיונות ליצירת שינוי תודעתי גלובלי בעבר. גובקין: "בתנועות 'תרבות הנגד' השנות שבמרכזי תרבות פלנטריים בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים עלו ניסיונות לטרנספורמציה חברתית כמחאות פוסט מודרניות: מרטין לותר קינג כקול בוגר לזכויות אזרח, ילדי הפרחים שרגלו באהבה חופשית, בשלום ובשיתוף, השמאל החדש וזעקתו נגד הניכוד שבעידן הזה, הפמיניזם, תנועת השלום, הרפואה האלטרנטיבית וגישות הגוף-נפש, התנועה האקולוגית ואחרות. השינוי האישי והחברתי הכרוך בהפגמת

גובקין: "מה שנראה בתחילת שנות השישים והשבעים כתנועות נפרדות ללא קשר ביניהן ותופחו עם השנים כגשטלט סוציולוגי הדומה לזרועות של תמונה - היבטים שונים של תפישה גלובלית חדשה. המשותף לכל התנועות האלה הוא חימוש אחר שלמות, שיתוף, קהילה ויחסי אנוש"

המודעות הפלנטרית ברמה האישית והמוסרית העתידית אינו מצריך שכל בני האדם יעברו את תהליך הטראנספורמציה באופן אישי, אלא רק מספר מסוים של אנשים שיטו את הכף לכיוון המבוקש. האבולוציה אינה מתרחשת בדרך קווית, אלא בקפיצות מתוך מסות קריטיות.

"כיום כבר קיימת, ברחבי העולם, רשת ענפה ומתפתחת של פעילים, מוסדות וארגונים פלנטריים, המשרתים את טובת הכלל בקשת אינסופית של פעילויות ועיסוקים. החיבור בין רשתות אלה גדל מיום ליום, הוא חיוני והוא הכסיס לעולם הבר קיימא."

תקשורת אמפתית

במחקרה מצאה גובקין שהפעילים הפלנטריים מעורבים בתהליך עמוק של התבוננות וטרנספורמציה אישית וחברתית. גובקין: "הפעיל הפלנטרי שואף להגשים את המאפיינים של אנושות בוגרת, המבוססת על אינטגרציה של השכל, הרגש, הגוף והאינטואיציה; בין מדע, רוחניות ופעילות חברתית לטובת הכלל. האדם השלם הוא בעל ידע רב ממדי, אכפתי לכאב העולם, פועל להרמוניה בין כל החי ולביטוי עצמי יצירתי. קולו הוא למעשה קולה של האם הארכיטיפית - קול האהבה, החמלה והתמיכה בחיים. ככה הוא נוטל על עצמו אחריות למצב החיים בכדור הארץ כיום ובדורות הבאים, מתוך הבנה שכל פעילות, מהזעירה ועד הגלובלית ביותר, משפיעה על השלם."

גובקין מיישמת את תפיסתה בפעילות חברתית להגברת המודעות הפלנטרית. היא מפיקה ומנחה סדנאות העצמה וסדנאות לפיתוח תקשורת רב תרבותית אמפתית בין סטודנטים יהודים וערבים במכללות אקדמיות בגליל, המאופיינות בשיעור גבוה של סטודנטים מוסלמים, דרוזים ונוצרים. גובקין: "המפגש האינטנסיבי היומיומי בין כל הסטודנטים, במשך שלוש שנים, כחברים שווים ללימודים,

אנו ותחרותיות. רבות מהפעילויות אף מצמצמות את החברותיות הטבעית של בני האדם ואת היכולת שלהם להיות אכפתיים, מפני שהן מגבירות את אשליית הפירוד."

איך לדעתך מתבטאת אשליית הפירוד בניו אייג'ז?
"כאשר אומרים לאישה מוכה, לעם כבוש או לאדם חולה 'אתה הבאת את זה על עצמך', אין בזה חמלה. משפט כזה אפשר לומר רק בגוף ראשון, וגם אז - ללא שיפוט. כי איך עוזרת גישה שיפוטית כזו לאדם שנמצא במצוקה? עברתי במקלט לנשים מוכות בקליפורניה, שם הנחו אותנו לא לומר לאישה לעולם 'איך נשארתי?' אלא 'כל הכבוד שהצלחת לשרוד'. גישה שופטת וחסרת חמלה משאירה אותנו נפרדים ואינה תורמת לריפוי."

"מובן שניתן לשנות מצבים על ידי התכוונות רצונית מודעת ברמת הפרט, כמו להפסיק לעשן, לרדת במשקל או להגשים חלום. אך גם אם אדם מסוים ישמור על תזונה נכונה, יאכל מזון אורגני, יתרגל יוגה ויפרוק מתחים בצורה יעילה, אם יש בסביבתו קרינה אלקטרומגנטית או זיהום - בריאותו תיפגע. לתיקון מפגע זה הוא חייב ליצור קשר ושיתוף פעולה עם שכניו."

"איך בכוונתי להעלות ביקורת גורפת על כל תנועת הניו אייג'ז, שכן זו יכולה להיות תחילתה של תפישת עולם אחרת, אולם חשוב להדגיש את הכוונה לשרת את טובת הכלל בכיטוי אולטימטיבי של טובת האחרות."

במה מתבטא השינוי שאת חותרת אליו?

"זהו שינוי רב ממדי, המתבטא במודעות, בשינוי במוסדות החברה, באיזון בין גוף לנפש, ביחס אמפתי לאחר, בחיים פשוטים מרצון, בחיפוש אחר צדק, בכישורי תקשורת, באכפתיות ובדאגה לקהילה. זה שילוב של התבוננות פנימית ופעולה חברתית מחויבת לטובת הכלל. ואהבת לרעך כמוך."

מה קודם - פעילות חברתית או עבודה אישית?

"לא חשוב מהיכן מתחילים, זרועות התמנן נוטות להתלכד במערכת משותפת. כל הדרכים מובילות לאחד השלם. אבל כשיש ספק, מוטב לעבוד במישור החברתי, גם בסביבה הקרובה. אם יש מוטיבציה לעשות מדיטציה לשלום היא יעילה, היא תניע לפעילות מעשית לקידום השלום. יש ליצור רשתות המקשרות בין אנשים סביב אינטרס משותף התורם לטובת הכלל, בכל רמה שהיא, על בסיס התנדבותי."

את מרכזה על עשייה. האם יש משמעות גם לשינוי המחשבתי?

"האסטרטגיות לעולם הבר קיימא משלכות עשייה ותודעה. לפי תובנות מחקר המוח המתקדם, הדמיה וחזון יוצרים מציאות. אז קודם כל עלינו להיות מסוגלים לפתח ולהחזיק את חזון העולם הבר קיימא בדמיון שלנו. גם שינויים טכנולוגיים החלו בחזון. כמו כן, יש חשיבות רבה לחשיבה אופטימית. בחברה המפתחת באופן שיטתי את האינטריוורואליזם, התחרות והציניות, הפסימיים הם הרוב. פסימיות היא אחד המכשולים העיקריים בפני עולם בר קיימא. מהפכת הבר קיימא תביא לטרנספורמציה חברתית שתאפשר ביטוי לצדדים הנעלים בטבע האנושי ולא לגרועים שבהם."

האם השינויים הדרושים למימוש חזון זה הם אפשריים לדעתך?

"התשובה לשאלה זו היא אמפירית ותלויה במידה רבה במעשינו היום. אמנם אין לנו זמן רב, אבל אין סיבה להתייאש. למעשה, על פי עקרון המסה הקריטית, מימוש

מרטין לותר קינג נואם: "יש לי חלום" וושינגטון, 1963

"זה תהליך מאתגר מאוד. לא מדובר בדיונים פוליטיים, שבהם אין כדרך כלל דיאלוג אמיתי. בשיחות כגוף ראשון הסטודנטים נפתחים, צוחקים וזוכים יחד, עוברים תהליך עמוק של התכוננות עצמית ובודקים סטריאוטיפים בעצמם ובאחרים. בעקבות זאת הם חווים רגש עמוק של הערכה וגילוי האחרות בתוך השוני, אכפתיות המניעה לעזרה הדדית ומודעות פלנטרית. אנו מכירים בבתיים של משתתפי הסדנה וחוגגים את חגיגה. גם בזמני מלחמה, פיגועים וימי זיכרון ואבל, שכביכול מפרידים בינינו, אנו מגלים את המשותף בבסיס אנושיותנו וכחיסוריה שלנו. בוגרים רבים של הסדנאות פותחים סדנאות דומות בקהילות שלהם וממשיכים בקשר ובחיפוש דרך לפעילות משותפת לטובת הכלל.

"אין ספק שהמפגש פותח ערוץ לריפוי אישי וחברתי. לא ברור אם נראה את השינוי המיוחל בעודנו בחיים, אולם ברור שפעולותינו היום הכרחיות למימוש חזון טובת הכלל. הרבה מאמץ ושוויון נפש נדרשים על מנת לפעול ללא לאות לטובת הדורות הבאים, מבלי לצפות לתוצאות בשטח המיידי אלא פשוט כי זה מה שנכון לעשות. זוהי אחריותנו האישית והקולקטיבית בפרשת הדרכים הפלנטרית הנוכחית.

"כמו בתופעת הקוף המאה, הטרינספורמציה עשויה להתרחש בתוך דור אם מספר מסוים של יחידים מאוד מעורבים ומחויבים ימשיכו בפעילותם. הרשת כבר מתפתחת, בעולם ובישראל. איננו יודעים מהו מספר בני האדם הדרוש למסה קריטית, אך כל אחד מאיתנו יכול להיות זה שיביא להתפשטות השינוי."

מיה הוד היא סופרת, מרצה ומנחת סדנאות בנושאי זכויות.
לתיגובות: hodinaya@yahoo.com

מרטין לותר קינג: "מנושרים אנושיים נוצרים בשל אי היכולת של בני אדם להסתדר זה עם זה; יחידים, לאומים או גזעים אינם מסתדרים מפני שהם פוחדים זה מזה; הם פוחדים מפני שהם אינם מבינים זה את זה; והם אינם מבינים מפני שהם אינם מתקשרים זה עם זה"

הוא יוצא דופן בחברה הישראלית המפולגת. הסטודנטים האלה ייקחו איתם את התנסותם במפגש הרב תרבותי כזמן הלימודים אל סביבתם האישית, המשפחתית והמקצועית. אם המפגש הבין תרבותי מתקיים ממילא, מהי חשיבות הסדנאות?

גובקין: "בחברה הישראלית כיום אין כלים או מודלים זמינים רבים למפגש רב תרבותי אמיתי ומכובד. חשתי אחריות לעזור ולכוון לתהליך הזה. המפגשים שהנחיתי החלו בשנת 1999 במסגרת בלתי פורמלית, בקבוצות של סטודנטים יהודים וערבים במכללה ובבתייהם. המפגשים מונחים על ידי עקרונות של אחדות בתוך שוני - הצבת כבוד האדם במרכז והתמרת תחושות הייאוש וחוסר האונים האופייניות בחברתנו למצב של התעצמות, אכפתיות ומוטיבציה גבוהה לפעול לטובת הכלל. שוב ושוב נמצא שתחושות הייאוש הן ביטוי להרחקה התרבותית של הכאב והפחד העמוקים לנוכח מצב החברה והפלנטה. גוסף על כך, כאשר רגשות מודחקים אלה מקבלים ביטוי בכביכה בטוהה ותומכת יש התפרצות ספונטנית של אופטימיות, אלטראיזם, רצון לעזור, להכיר ולהתחבר. זהו רמז נוסף למהות הקולקטיבית שבכל אדם." מהו התהליך שעוברים בסדנה?